

sługiwania się słowem jest bowiem bezdyskusyjny, zaś doskonalenie wszelkich form ekspresji słownej edukacja europejska zawdzięcza właśnie ćwiczeniom retorycznym.

WIOLETTA SZYMCZAK

Rec.: Janusz Mariański, *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2013, 288 s.

Zagadnienie przemian religijności społeczeństw współczesnych należy do głównych obszarów badawczych wybitnego socjologa religii i moralności, ks. prof. Janusza Mariańskiego. Znajduje to wyraz w kolejnych opracowaniach, w których wiele uwagi poświęca on jednemu z głównych paradygmatów socjologii religii – tezie sekularyzacyjnej. Opracowanie *Sekularyzacja. Desekularyzacja. Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, (Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2013) stanowi swoistą syntezę dotychczasowego dorobku w tym zakresie, a jednocześnie jego znaczące poszerzenie. Jest niezwykle cennym, całościowym i spójnym wykładem teorii przemian religijności społeczeństw zachodnich wraz z komplementarną analizą sytuacji społeczeństwa polskiego. Studium wpisuje się w aktualną dyskusję na temat umiejscowienia i znaczenia religii w życiu osób i społeczności, w sferze publicznej i dyskursie medialnym. Jest ważnym głosem wybitnego naukowca, badacza i niekwestionowanego autorytetu w dziedzinie socjologii religii i moralności. Uzmysławia przede wszystkim, że w interpretowaniu rzeczywistości społecznej i religijnej potrzeba ogromnej uważności, wnikliwości i wiedzy, że zbyt szybkie i śmiało prognozy formułowane w tak ważnych obszarach jak religijność nie wytrzymują próby czasu, wreszcie, że złożone oddziaływanie religijności i życia społecznego nie poddaje się wyjaśnieniom w obrębie pojedynczych paradygmatów.

Uwagę czytelnika zwraca uwidoczniiona w strukturze idea i koncepcja opracowania: merytorycznie nasycona i spójna, ukazująca wagę podjętego tematu oraz zakres zaplanowanych analiz. Zapowiada zamysł Autora, który zamierza wnikliwie przeanalizować trzy wymienione w tytule, współistniejące procesy przemian religijności, w świetle aktualnego stanu wiedzy, a także przeprowadzić dyskusję z odpowiadającymi im teoriami oraz ich interpretacjami, zapoznać z kontrowersjami („mit czy rzeczywistość”), zaproponować własne konkluzje i sformułować prognozy. Zamiar równoległego referowania trzech odmiennych trendów zmian religijności w Europie Autor anonsuje we wstępie, twierdząc, że religijność Europejczyków

balansuje „dialektycznie” między sekularyzacją i desekularyzacją, nawet jeśli ten pierwszy proces jest Europie znacznie silniejszy, niż drugi. W ostatnich latach wyłania się trzeci,

ważny proces społeczno-kulturowy określany jako nowa duchowość, przez jednych traktowany jako przejaw dalszej sekularyzacji współczesnego świata, przez innych interpretowany jako symptom desekularyzacji i zahamowania procesów sekularyzacyjnych. Można by traktować te trzy procesy przemian jako przebiegające równoległe, z różnym nasileniem w poszczególnych społeczeństwach i regionach świata (s. 23).

„Jedno wydaje się pewne: przeciwstawienie sekularyzacji i desekularyzacji na zasadzie »albo-albo« jest fałszywa alternatywą” (s. 26).

Warto dodać, że przejrzysta konstrukcja, a w poszczególnych częściach klarowność i logika wyводу umożliwiają czytelnikowi elastyczne z niej korzystanie, np. w celu uzyskania orientacji w wybranym obszarze i zakresie.

Wyczerpujące zreferowanie każdej z tez wraz z rozpatrzeniem kontrowersji z nią związanych oraz tegoż implikacji uświadamia złożoność i wieloaspektowość przemian religijności, temporalność i zależność od wielu czynników. Rozpoczynając lekturę książki, czytelnik wie już, że porusza ona zagadnienia ważne, złożone, wielopłaszczyznowe, dynamiczne w swym przebiegu, sporne, a wreszcie wzajemnie się niewykluczające. Wiemy też, co jest jeszcze jedną zaletą wizji Autora – że w ich obrębie znajduje się doświadczenie Europy, naznaczonej silnym wpływem sekularyzmu, oraz jednoczesny rozwój nowego nurtu ideowego w Kościele katolickim, jakim jest nowa ewangelizacja.

Przedmiotem recenzowanej pracy jest poszukiwanie odpowiedzi na wiele ważnych i frapujących pytań wyrastających z obserwacji złożonych i szybkich zmian w świecie współczesnym wraz z tegoż implikacjami w obszarze religijności:

czy Europa, zwłaszcza zachodnia, jest rzeczywiście zsekularyzowana, a paradygmat sekularyzacji jest jedynym, który interpretuje i wyjaśnia, dokonujące się zmiany religijności (sekularyzacja jako europejski przypadek)? [...] Czy teza o powrocie religii, o wędrówce *sacrum*, rewitalizacji religijności, o nowych formach duchowości itp. zjawiskach jest jedynie mitem i faktem medialnym, a zarazem pocieszeniem dla przeciwników sekularyzacji? [...] Jakie jest miejsce religii i Kościołów chrześcijańskich w postsekularnych społeczeństwach europejskich? (s. 24).

Bardzo ważną rolę odgrywa w książce pierwszy rozdział: „Socjologia religii jako nauka o faktach religijnych”. Zawiera on przeprowadzony w czterech komplementarnych częściach wykład ukazujący specyfikę socjologii religii jako nauki zajmującej się „religijnymi aspektami społeczeństwa oraz społecznymi wymiarami religii” (s. 28), klasycznymi i neoklasycznymi teoriami socjologii religii oraz wielkimi tematami współczesnej socjologii religii. Precyzacja przedmiotu socjologii religii prowadzi do lepszego rozumienia jej głównych teorii. Autor przypomina, że socjolog bada religijność jako fakt społeczny i kulturowy, odkrywa i dąży do wyjaśnienia wzajemnych związków i oddziaływania religii i społeczeństwa, obserwuje i analizuje przekształcenia religijności w jej aspektach świadomościowych i behawioralnych, odpowiada na pytanie o to, w jaki sposób czynniki religijne wnikają w proces

tworzenia się społeczeństw, jaki wpływ wywierają wartości i normy religijne na postępowanie ludzi i ich interpretacje życia codziennego (s. 28–33).

W kolejnym kroku (drugi paragraf omawianego rozdziału) Autor ukazuje dwie klasyczne teorie w socjologii religii, ujmujące tę ostatnią z perspektywy substancjalnej (tradycja pochodząca od Durkheima) oraz funkcjonalnej (tradycja pochodząca od Webera). Kontynuacją, a zarazem dopełnieniem tego wątku jest prezentacja „współczesnych wielkich tematów socjologii religii” i odpowiadających im teorii socjologicznych pretendujących do roli narzędzia w wyjaśnianiu procesów przemian religijności zachodzących w dobie modernizacji społecznej. Przegląd ten Autor rozpoczyna od teorii sekularyzacji, poprzez tezę indywidualizacyjną, tezę pluralizmu społeczno-kulturowego (rynkowa teoria religii), aż do tezy socjalizacyjnej. Ich wnikliwa analiza odsłania niewystarczalność każdej dla wyjaśnienia rzeczywistości społecznej, co prowadzi Autora do konkluzji, że w eksplikacji procesów zachodzących w dialektycznym oddziaływaniu religii i życia społecznego dopiero kompletarne wykorzystanie poszczególnych teorii przyniesie naukowo relewantne dane. Zdaniem Mariańskiego „najbardziej właściwym byłoby stanowisko kompromisowe, uwzględniające wszystkie omówione wyżej teorie jako współokreślające przemiany w religijności współczesnej” (s. 57). Do ważnych czynników dyskusowanych przemian należy też globalizacja, której implikacją są m.in. radykalne przekształcenia strukturalne oddziałujące na sferę religijności. Autor poświęca globalizacji czwarty paragraf, ukazując jej powiązania z omówionymi wcześniej zjawiskami.

Kolejne trzy rozdziały (II–IV) poświęcone są odrębnej prezentacji sekularyzacji, desekularyzacji i nowej duchowości. Ich struktura jest analogiczna i składa się z analizy pojęcia, kontrowersji związanych z jego rozumieniem oraz uwag końcowych. Każdorazowe umieszczenie na kontinuum pomiędzy mitem a rzeczywistością pozwala Autorowi z wielką erudycją wyeksplikować złożoność omawianych zjawisk, nieadekwatność ich interpretacji w obrębie tylko jednego paradygmatu, a także ich różnicowanie w ujęciach różnych socjologów. Czytelnik ma bowiem możliwość zapoznania się z odmiennymi stanowiskami w ramach poszczególnych teorii. Bogactwo treści zawartych w tych rozdziałach trudno zawrzeć w krótkiej prezentacji, należy jednak syntetycznie wskazać na główne wątki i konstatacje Autora.

Pierwszy z rozdziałów (a drugi rozdział w książce) omawia zagadnienie sekularyzacji, która jest jak uważa ks. Mariański, typowo europejskim fenomenem. Doczekał się on licznych conceptualizacji w obszarze socjologii światowej i polskiej, co sprawia, że ich syntetyczna i wyczerpująca prezentacja jest dużym wyzwaniem. W tym zakresie czytelnik może w pełni zaufać kompetencji i znanstwu Autora, który podjął się opracowania, pogrupowania i analizy kluczowych ujęć sekularyzacji, przedstawił jej typologie, sposoby operacjonalizacji oraz aplikowania do badań empirycznych. Przywołuje w omawianym rozdziale zestawy hipotez wyprowadzanych z teorii, a następnie wykorzystywanych do wyjaśniania zjawisk społecznych.

Ukazuje rozpiętość interpretacyjną tezy sekularyzacyjnej, począwszy od stanowisk skrajnych wieszczących nieuchronny koniec religii wynikający z procesów

modernizacyjnych, po poglądy umiarkowane, zapowiadające nie tyle zanik religijności, ile przesunięcie wiary w sferę prywatną i całkowitą emancypację sfery publicznej spod jej wpływu. Na podstawie dyskusji zebranego materiału lubelski socjolog wysuwa wniosek, iż

sekularyzacja jako proces społeczno-kulturowy dokonuje się zarówno na płaszczyźnie instytucji i organizacji społecznych, jak i na płaszczyźnie ludzkiej świadomości. Jest swoistą „sygaturą” czasów współczesnych, skutkiem dokonujących się procesów dyferencjacji społecznej, pluralizacji społeczno-kulturowej, dezinstytucjonalizacji i racjonalizacji (s. 84).

W dalszej części rozważań ks. Mariański skupia się na „kontrowersjach związanych z sekularyzacją”, które ujawniają się w szczególności wówczas, gdy teoretyczne koncepcje zostają zaadoptowane do badań empirii i zestawione z wynikami. Przegląd ważniejszych wyników badań socjologicznych oraz sondaży opinii publicznej wskazuje na osłabienie religijności kościelnej, spadek udziału Europejczyków w praktykach religijnych, ale też na istnienie ukrytej, rozmytej czy ukrywanej chrześcijańskiej tożsamości kulturowej; na zmniejszenie liczby aktywnych członków wspólnot kościelnych i zarazem pozostawanie kościołów „instancjami zabezpieczającymi życie religijne Europejczyków” (s. 89). Ukazuje dymensje współczesnej religijności ucieleśnione w jej charakterze kościelnym, kościelnie zdystansowanym, pozakościelnym czy zindywidualizowanym. W ten sposób problem sekularyzacji jawi się jako niejednorodny i ambiwalentny, wielokierunkowy, przebiegający z różnym natężeniem, zrelatywizowany do warunków danego kraju, regionu świata. W toku rozważań J. Mariański konkluduje, iż „osłabienie społeczne, polityczne, a nawet aksjologiczne Kościołów nie oznacza jeszcze zanikania religii czy osłabienia duchowych aspiracji ludzi, chociaż one same rzeczywiście tracą zdolność kontrolowania postaw i zachowań [...]” (s. 91). Jest to zjawisko dezinstytucjonalizacji, sprzyjające tworzeniu się religijności pozakościelnej jako swoistego fenomenu czasów współczesnych.

Trzeci rozdział poświęcony jest desekularyzacji, która jest zasadniczo zjawiskiem empirycznym, czyli obserwowalnym w rzeczywistości społecznej renesansem i powrotem *sacrum* (s. 115). Socjologowie odnotowują liczne symptomy rewitalizacji religijności i duchowości, pojawianie się nowych form religijności i duchowości na płaszczyźnie indywidualnej i grupowej, rozwój ruchów integrystycznych religijnych, odradzanie się fundamentalistycznych Kościołów chrześcijańskich, by zasygnalizować tylko niektóre z wielu opisywanych przez Autora zjawisk. Na tle rozmaitych sposobów rozumienia desekularyzacji dokonuje On bardzo istotnego rozróżnienia, proponując dwa sposoby jej interpretacji w definicyjnej relacji do procesu sekularyzacji. W pierwszym desekularyzacja oznaczałaby powrót religii do różnych sfer życia społecznego, w tym także religijnego, czyli proces bliski deprywatyzacji religii; w drugim desekularyzacja obejmowałaby „zarówno ożywienie tradycyjnej wiary i praktyk religijnych, jak i pojawienie się nowych form

religijności pozakościelnej i zindywidualizowanej oraz nowych form duchowości, niezależnych od religii zinstytucjonalizowanych” (s. 121). W tym przypadku sekularyzacja i desekularyzacja to dwa procesy równolegle przebiegające w rzeczywistości społecznej. Omawiając desekularyzację, Autor doskonale oddaje napięcie istniejące w interpretacji przemian religijności pomiędzy zwolennikami zastosowania tezy sekularyzacyjnej a uwzględnianiem w badaniu przemian religijności empirycznie narzucającej się tezy desekularyzacyjnej.

W części dotyczącej kontrowersji związanych z desekularyzacją J. Mariański rozpatruje zjawiska traktowane jako jej przejawy w zestawieniu z wątpliwościami zwolenników sekularyzacji. O procesach desekularyzacji (odnotowywanej wszakże w krajach wysoko rozwiniętych, co zaprzecza głównej idei tezy sekularyzacyjnej) mają więc zaświadczać nowe ruchy religijne, Światowe Dni Młodzieży, zgromadzenia ludzi młodych w Lednicy czy Taizé, ale też rozwój rynku ezoterycznego, wzrost zainteresowania praktykami parareligijnymi. Sporo uwagi poświęca kwestii powrotu religii do sfery publicznej, nawiązując m.in. do znanej debaty Jürgena Habermasa z Papieżem Benedyktem XVI. Przekonania ks. Mariańskiego w tej kwestii brzmią jednoznacznie, o czym świadczy chociażby następująca wypowiedź: „Wykluczenie religii z życia publicznego pozbawia społeczeństwo tej przestrzeni życiowej, która otwiera się na transcendencję [...]. Państwo, które chciałoby usunąć religię z życia publicznego, pozbawiłoby się ważnego źródła wartości i więzi społecznych” (s. 135).

Przedmiotem rozważań zawartych w rozdziale czwartym jest kwestia nowej duchowości, trendu który – oprócz sekularyzacji i desekularyzacji – jest zjawiskiem obserwowanym przez socjologów na przełomie XX i XXI wieku. Naukowcy widzą w nim ślady oddziaływania globalizacji, generującej procesy osamotnienia, alienacji, poczucia zagubienia w wielkich przestrzeniach świata, umożliwiającej jednakże komunikację na skalę dotąd niespotykaną. Krystalizowanie się nowej duchowości stanowi na poziomie subiektywnym wyraz poszukiwania i rewitalizacji wspólnoty, swojskości, bliskości, dostępnych narracji o życiu i jego sensie (s. 145).

Znakiem rozpoznawczym nowej duchowości jest jej ambiwalentny, płynny i zmienny, a na poziomie teoretycznym nie dość sprecyzowany stosunek do religijności. Autor skłania się do stanowiska, zgodnie z którym nowej duchowości nie przeciwstawia się religijności. Traktuje tę pierwszą jako „poszerzenie czy dopełnienie dotychczasowych form i kształtów religijności” (s. 149). Jedną i drugą można rozpatrywać w kontekście doświadczenia religijnego, które jest jednym z socjologicznych parametrów w badaniach religijności, lecz – co warto dodać za ks. Mariańskim, „o ile religia jest związana z duchowością, a nawet z niej wynika, to nie każda duchowość musi być religijna. Coraz więcej ludzi realizuje swoje potrzeby duchowe poza sferą religii, a nawet i niekiedy poza sferą *sacrum*” (s. 154).

Nową duchowość należy rozpatrywać jako fenomen o charakterze indywidualnym, podmiotowym, doświadczeniowym i emocjonalnym i, co ów fenomen wyróżnia, jako przejaw osobistego poszukiwania *sacrum* bez pośrednictwa Kościoła. Rozwija się ona w obrębie kultów synkretycznych, ruchów kultowych z pogranicza

religii i nauki, religii i medycyny, religii i ekologii (s. 148–151). Dla jasności wywo-
du Autor dopowiada, iż od duchowości w sensie socjologicznym należy odróżnić
duchowość ujmowaną jako bardziej wzniosła forma religijności.

O popularności i zapotrzebowaniu na nową duchowość oraz ów doświadcze-
niowy aspekt religijności, a zarazem o płynności i pojemności pojęcia zaświadcza
dobitnie bardzo ciekawe wyliczenie ponad 50 terminów odnoszących się do nowej
duchowości (np. kreatywna duchowość, duchowość sportu, duchowość w sieci itd.,
s. 153). Po zapoznaniu się z wieloaspektowym zreferowaniem zagadnienia wzrasta
wrażenie, że zarówno koncepcja nowej duchowości, jak i rzeczywistość, którą
określa, domaga się dalszych analiz teoretycznych i empirycznych. Autor jednak
nie pozostawia czytelnika z tymi odczuciami, referuje socjologiczne próby desy-
gnowania nowej duchowości, kończąc je definicją sformułowaną wspólnie z Stani-
sławem Wargackim, integrującą wymienione tu główne rysy zjawiska (s. 158–170).

Część dotycząca „kontrowersji wokół nowej duchowości” obrazuje teoretyczne
rozważania danymi empirycznymi, ukazującymi złożone i rozmaite relacje religii
i nowej duchowości. Zawiera przegląd odnotowanych przez socjologów przejawów
tej ostatniej, takich, jak powstawanie nowych „scen religijnych” (*eventy*), ruch New
Age czy typ postawy wobec Transcendencji, zidentyfikowany i nazwany przez
niemieckich socjologów „duchowym wędrowcem”.

W konkluzjach rozdziału ks. Mariański postuluje precyzację pojęcia duchowości,
teoretyczne wzmocnienie badań empirycznych oraz doskonalenie metod i technik
badawczych. Proponuje socjologom, z właściwą sobie trafnością, rozwijanie zainte-
resowania *sarcum* „uwolnionym z instytucjonalnych więzi, [które – dop. W.Sz.] jest
czymś wędrującym, wszędobyłskim, przemieszczającym się z miejsca na miejsce,
pojawiającym się nawet w miejscach, z których wydawałoby się, że zostało osta-
tecznie wyparte” (s. 190). Autor jest przekonany, że nowa duchowość to temat dla
socjologów religii, w Polsce i w świecie, niezależnie od tego, że, jak sądzi, socjolo-
gia duchowości nie otrzyma w najbliższej przyszłości pełnej legitymizacji (tamże).

Ostatni, piąty rozdział prowadzi czytelnika jeszcze dalej po ścieżkach komplek-
sowej refleksji nad kondycją współczesnej religijności; ma charakter teoretycznego
podsumowania i pogłębienia dotychczasowych analiz, gdyż podejmuje zagadnienie
niektórych implikacji omówionych przemian religijności. Prezentuje sekularyzm
oraz nową ewangelizację, jako przeciwstawne nurty ideowe współczesnej Europy,
odslaniając zarazem przenikliwość Autora i niezmiennie Jego dążenie do stawiania
kolejnego kroku w pogłębianiu wyjaśnień interesujących go i aktualnych zjawisk
społecznych.

Religijne oblicze Europy naznaczone jest obecnością sekularyzmu jako ideologii,
programu działania, postawy życiowej ludzi. Wiąże się z nim cywilizacja konsump-
cyjna, obojętność wobec religii, w niektórych krajach laicyzm, antyklerykalizm,
a nawet agresywna sekularyzacja. Autor przybliży specyfikę tych procesów, dysku-
sję z nimi i zagrożenia z nich wynikające dla religii, moralności, funkcjonowania
pojedynczych osób i ładu społecznego. Odwołuje się do społecznego nauczania

Kościół katolicki oraz wypowiedzi i argumentacji Jego przedstawicieli, co jest bardzo uzasadnione: ostrze sekularyzmu wymierzone jest bowiem często w Kościół chrześcijański. Czytelnik znajdzie więc solidny wykład stanowiska Kościoła wobec tego problemu, wraz z kluczowymi dla tematu wypowiedziami papieża, w szczególności Benedykta XVI.

Z sekularyzmem współlistnieje jednakże proces odradzania się religijności: zarówno oddolny, zaświadczaający o potrzebach i aktywności ludzi świeckich, jak i inspirowany działalnością ewangelizacyjną Kościoła instytucjonalnego. Ksiądz Mariański nie bez powodu skupia się na „nowej ewangelizacji”, gdyż stała się ona programem duszpasterskim wobec wyzwań wynikających z obserwacji współczesności i kondycji żyjącego w niej człowieka. Jednakże główny akcent kładzie na ukazanie nowej ewangelizacji jako odpowiedzi na procesy sekularyzacyjne. Autor przybliży rozumienie nowej ewangelizacji, kwestię nowych ruchów religijnych funkcjonujących w strukturach Kościoła katolickiego, a także działających poza nim, zwraca też uwagę na zagadnienia związane z przyszłością religii i Kościoła.

Książka stanowi oryginalne, przekonujące i bardzo ciekawe socjologiczne studium złożoności i wielowymiarowości przemian religijności w dobie modernizacji, globalizacji, pluralizmu, dyferencjacji społecznej. Jej zaletą jest siła uzasadnień płynących z profesjonalnej analizy bogatej literatury przedmiotu i tego, co socjologowie powiedzieli o sekularyzacji, desekularyzacji oraz nowej duchowości. Cenną pomocą, a zarazem wynikiem wielkiej pracy Autora są umieszczone w każdym rozdziale uwagi końcowe. Zawierają kwintesencję zawartych tam rozważań, najważniejsze wnioski prezentujące Jego stanowisko oraz podsumowania i postulaty pozwalają czytelnikowi w sposób syntetyczny zhierarchizować uzyskane informacje. Dla osób znających piśmiennictwo ks. Mariańskiego nie jest również zaskoczeniem bogata i uwzględniająca jak zawsze najnowszą literaturę bibliografia.

Recenzowane studium socjologiczne jest pozycją bardzo potrzebną w literaturze socjologicznej, szczególnie przez swoje walory poznawcze i eksplanacyjne. Stanowi źródło szerokiej i uporządkowanej wiedzy dla specjalisty szukającego syntez i uogólnień na temat przemian religijności w społeczeństwie spluralizowanym i zindywidualizowanym, dla poszukiwacza informacji na temat poszczególnych procesów czy teorii z obszaru socjologii religii czy wreszcie dla osób zainteresowanych samą dyscypliną, sposobem jej uprawiania, paradygmatami i metodologią.

Autor książki, znawca problematyki, przenikliwy analityk i badacz oraz obiektywny interpretator konstruuje narracje w taki sposób, aby czytelnik w jakiejś mierze samodzielnie odkrył złożoność omawianych procesów i niewspółmierność jednostronnych teorii: zbyt śmiało te procesy uogólniających, zbyt łatwo wyjaśniających i zbyt szybko na ich podstawie prognozujących. W wyważeniu sądów i ostrożności prognoz uwidacznia się zaś mądrość niekwestionowanego autorytetu, socjologiczne wyczucie oraz pokora wobec rzeczywistości społecznej. Zaletą książki jest, co należy raz jeszcze podkreślić, rozbudowane i rzetelne dowodzenie formułowanych tez wraz z ich konfrontacją ze zróżnicowanymi stanowiskami naukowców.

Czytelnik znajdzie w niej również wiele cennych wskazań merytorycznych oraz uwag o charakterze epistemologicznym i metodologicznym, które wzięte w całości, pomogą prawidłowo ukształtować akademicką tożsamość socjologa religii. Adept socjologii religii odnajdzie w niej znakomity wzór naukowego warsztatu socjologa teoretyka i empiryka – badacza zjawisk z obszaru socjologii religii, który, cytując znów Autora, „musi wyłuskiwać fakty religijne z faktów społecznych, w których te pierwsze są poniekąd »uwięzione«” (s. 25). W tym aspekcie recenzowane dzieło jest kolejnym świadectwem zaangażowania naukowca – mistrza, który dyskretnie, lecz konsekwentnie jest obecny w rozwoju intelektualnym swych wychowanków, tych bezpośrednich i tych, którzy w studiowaniu podążają wyznaczanymi przez Jego autorytet ścieżkami.

Podsumowując, należy stwierdzić raz jeszcze, że książka stanowi erudycyjne i spójne kompendium wiedzy skoncentrowanej na zagadnieniu współczesnych przemian religijności, syntetyczną analizę nurtów teoretycznych oraz zjawisk, których dotyczą, źródło cennych wskazań doświadczonego naukowca i wreszcie wyraźną inspirację do dalszych poszukiwań badawczych. Dla środowisk kościelnych zatroskanych o losy swych wyznawców oraz o losy religii w życiu społecznym książka będzie bardzo cennym studium kontekstu społeczno-kulturowego, w jakim funkcjonują i projektują programy duszpasterskie oraz ewangelizacyjne. Wynika z niej bowiem niezbicie, iż kontekst ów wyjaśnia dopiero wielość i kompleksowość zachodzących przemian, zatem jego znajomość może znacząco pogłębić (często sloganowe i upraszczające) diagnozy rzeczywistości oraz sposób rozumienia żyjącego w niej człowieka.

DAMIAN MAZIARZ

Rec.: Leszek Kołakowski, *Jezus ośmieszony. Esej apologetyczny i sceptyczny*, przekł. D. Zańko, Kraków: Wydawnictwo ZNAK, 2014, 135 s.

Leszek Kołakowski (1927–2009) sytuuje się w gronie najciekawszych polskich myślicieli. Jego filozoficzna droga naznaczona była kontrastami – pierwotnie postawę Kołakowskiego cechowała atencja wobec marksizmu, co znalazło wyraz również w tym, iż zasilił on szeregi Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Z biegiem czasu wykazywał coraz większy sceptycyzm względem marksizmu, wskutek czego został relegowany z PZPR. Rozziew w ujmowaniu marksizmu wpłynął na to, że także jego stosunek do chrześcijaństwa na przestrzeni lat znamionowała ambiwalencja. Filozof pierwotnie miał doń krytyczny stosunek, by z biegiem czasu odnosić się z rewerencją. Egzemplifikacją estymy żywionej do chrześcijaństwa